

138 – 136], а також з'ясувати шляхи та способи формування цього шару лексики української мови,

Список літератури

- 1) *Акти (протоколи) Полтавського полкового суду*. – Т. 39.2. – Актові книги Полтавського полкового суду (2 частина) з архіву Лазаревського зберігаються в Інституті рукопису ЦНБ (І 55257. Акти (протоколи) Полтавського полкового суду. – Т. 39.2. – 3-29049 – Ш). – С. 19 – 275.
- 2) *Кровицька О.* Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст.: Семантика і словотвір / Ольга Кровицька. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 213 с.; *Литвинчук Л. В.* Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі «Актової книги Житомирського гродського уряду 1509 р.») // Актуальні питання антропоніміки. – К., 2005. – С. 138 – 146; *Осташ Н. Л.* До питання про лексико-семантичні групи назв осіб у пам'ятках української мови XVI – I пол. XVII ст. / Н. Л. Осташ // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 17 – 18 та ін.
- 3) *Етимологічний словник української мови*: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1982 – 2006. – Т. 1 – 5.
- 4) *Литвинчук Л. В.* Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі «Актової книги Житомирського гродського уряду 1509 р.») // Актуальні питання антропоніміки. – К., 2005. – с. 138 – 146.
- 5) *Москаленко Л. А.* Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683 – 1740 pp.) // Мовознавство. – 2009. – № 6. – С. 32 – 42; *Москаленко Л. А.* Ідентифікація осіб чоловічої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683 – 1740 pp.) // Мовознавство. – 2011. – № 3. – С. 50 – 65; *Москаленко Л. А.* Прізвищеві назви в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683 – 1740 pp.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби. Збірка наукових статей. Вип. 18. – Київ, 2009. – С. 325 – 330; *Москаленко Л. А.* Ідентифікаційні формули на позначення осіб в Актах Полтавського полкового суду XVII – XVIII ст. // Наукові читання, присвячені пам'яті кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника Інни Петрівни Чепіги. – Київ, 2011. – С. 68 – 76; *Москаленко Л. А.* Назви осіб за родом діяльності в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» (1683 – 1740 pp.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби. Збірка наукових статей. Вип. 21. – Київ, 2012. – С. 266 – 273.
- 6) *Москаленко Л. А.* Назви осіб за родом діяльності в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» (1683 – 1740 pp.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби. Збірка наукових статей. Вип. 21. – Київ, 2012. – С. 266 – 273.
- 7) *Словник української мови*: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11.
- 8) *Тимченко Є.* Матеріали до Словника писемної та книжної української мови. В 2 т. – Київ – Нью-Йорк, 2003. Т. 1 – 2.

Тетяна Сивокозова (Київ),
аспірантка Інституту української мови НАН України

Темпоральні і локативні відношення у східнополіських записах зимової обрядовості

У статті проаналізовано окремі тексти зимового обрядового циклу східнополіського регіону. Визначено основні різновиди синтаксичних конструкцій на позначення локативних і темпоральних відношень.

Територія Східного Полісся має важливе значення в історії розвитку української мови, оскільки пов'язана з важливими процесами становлення державності в Україні. Як відомо, XVII–XVIII ст. характеризується активною державницькою, культурною і просвітницькою діяльністю таких визначних постатей в історії України, як Іван Мазепа, Кирило Розумовський та ін. За час їх гетьманування Батурин, а також Глухів стали центрами не лише політичного, а й культурного життя України. Друковані й рукописні документи XVII–XVIII ст. засвідчують активне використання живої української мови, яка стала мовою гетьманської канцелярії, судових актів, епістолярію тощо.

М. Грушевський закликав: «Щоб пізнати розвій українського життя, побуту, матеріальної і інтелектуальної культури, соціального укладу, моралі і права, в їх зв'язку і суцільності, неодмінно треба йти за сим сюди, до сих північних сховків, комор українського життя... Тут поховані секрети Старої України – і зародки Нової» [6, 3]. Тож беззаперечним залишається той факт, що вся глибинна історія українського етносу та всіх його груп репрезентована в живій народній мові та народній творчості. Саме тому яскраві зразки обрядових циклів і сьогодні залишаються у колі зацікавлених як пересічних поціновувачів національної культури, так і науковців, зокрема лінгвістів, оскільки цей мовний матеріал акумулює в собі інформацію про мовну систему, її рівні, розвиток фонетичних, орфоепічних, лексичних, граматичних та інших особливостей сучасної української літературної мови та її діалектів.

Нагадаємо, що ще до початку (а в окремих місцях до середини) XX ст. в усіх регіонах України зимові обрядові дійства починалися вшануванням святого Миколая, що відбувалося досить гучно: з піснями, музиками, своєрідними дійствами та забавами, історія яких бере витоки з дохристиянських часів [2, 4]. На жаль, окремі частини обрядових дійств, ігор і забав, що побутували до певного часу у східному Поліссі, збереглися лише в поодиноких фольклорних записах і пам'яті літніх людей, тому XX століття позначене тенденцією до фіксації, записування раритетних пісень різних циклів. Так, у середині 80-х років XX ст. дослідникам Н. Данилевській та М. Ткачу вдалося зафіксувати у селі Сахнівка на Чернігівщині своєрідне обрядове дійство «Гоцання», що раніше відбувалося на зимового Микола [2, 10–15], а також текст поліської колядки в селі Каменці, у якій зафіксовано реліктові форми говору (акання, дифтонги), що має відмінну від традиційної графіку. Так, для передавання поліського дифтонгічного рефлекса давнього короткого *ě використана літера Ъ, так само, як і для властиво поліського дифтонгічного рефлекса давнього *o – літера ѓ.

Діалектні особливості східнополіського говору, зокрема синтаксичний рівень, залишається ще недостатньо дослідженими. Поглиблене вивчення семантики та структури синтаксичних конструкцій на позначення локативних і темпоральних відношень у різних говірках знайшли своє відображення у працях багатьох українських дослідників.

Першими науковими працями, у яких проаналізовано синтаксичні особливості української діалектної мови, є дослідження І. Верхратського й І. Панькевича. Аналіз окремих прийменникових конструкцій із вказівкою на паралельні форми прийменникових (чи безприйменникових) конструкцій, на синтаксичну синонімію подано у працях В. Ващенко, Й. Дзензелівського, В. Дроздовського, Г. Їжакевич, П. Лизанця,

В. Ороса, І. Пагірі, П. Приступи, І. Чередниченка. Детальний і вичерпний аналіз системи прийменникових словосполучень з урахуванням їх функцій, структури та семантичних розрізень у південнокарпатських говірках знаходимо в науковому доробку В. Добоша. М. Железняк дослідив локативи сучасного східнополіського говору, а Т. Сердюкова – часові й просторові синтаксеми в суміжних, сучасних східнословобанських говірках.

Метою нашої роботи є аналіз текстів зимового обрядового циклу з подальшою систематизацією та характеристикою синтаксичних конструкцій на позначення локативних і темпоральних відношень у східнополіському говорі української мови.

Як виявилось в результаті аналізу досліджуваних текстів, частотним є вживання синтаксичних конструкцій зі знахідним і місцевим відмінками для вираження просторових відношень. Так, прийменник *на* вживається у традиційних для української мови локативних конструкціях зі знахідним і місцевим відмінками іменників, які проте перебувають в опозиції. Синтаксична конструкція з прийменником *на* та іменником у знахідному відмінку іменника (модель *на+Nacc*) виражає динамічні відношення, а з прийменником *на* та іменником у місцевому відмінку (модель *на+Nlok*) – статичні. Реалізуючи контактні зв'язки між дією і об'єктом, конструкція з прийменником *на* та іменником у місцевому відмінку (*на+Nlok*) вказує на поверхню, на якій відбувається дія: *Сидять кравці да й на лавачцѣ* [9]; *Сидить дід на печі, на печі, / бабка на припічку та й не снідаючи* [2, 13]; *Варенички на кругу* [2, 14].

Синтаксичні конструкції з прийменником *на* та іменником у знахідному відмінку виступають як у субстантивних, так і в дієслівних словосполученнях, де дієслово означає рух, переміщення у просторі або іншу конкретну дію об'єкта чи суб'єкта з відтінком руху: *Положили Савку на тесану лавку* [2, 11]; *Бом, дзелень, Савка вмер, положили Савку на білу лавку* [2, 11]. Проте при дієсловах *сісти, лягти, класти, кинути* тощо протиставлення динамічності і статичності нейтралізується, тому обидві прийменниково-іменникові форми можуть вживатися синонімічно [1, 62]. Ця особливість прослідковується і в більш давніх досліджуваних обрядових текстах, де прийменник *на* з місцевим відмінком іменника (*на+Nlok*) вживається після дієслів руху: *Печуть тираги, кладуть на сталь* [9].

Конструкції з прийменником *на* можуть виражати, окрім просторового, і часове значення, доказом чого є приклади, зафіксовані в окремих текстах східнополіських колядок, у яких часові відношення із вказівкою на неозначену або означену тривалість часу виражається конструкцією з прийменником *на* та іменником у знахідному відмінку (модель *на+Nacc*): *На всяк час помагай-бі, Миколай* [2, 11]; *Господа Бога на вечеру просить* [9]; *Прийди, Господѣ, в нам на вечеру* [9]. При іменниках у місцевому відмінку прийменник *на* (модель *на+Nlok*) вказує переважно на момент часу, коли відбувається дія, а саме на Святвечір: *А в нас на вечери ангели кухарѣ* [9]. Аналізований мовний матеріал дає можливість стверджувати, що в окремих випадках зазначені синтаксичні конструкції (моделі *на+Nacc*, *на+Nlok*) характеризуються синкретичністю локальної й темпоральної ознак. Така особливість зумов-

лена семантикою слова *вечеря*, що поєднує одночасно як вказівку на час дії, тобто Святвечір, так і на напрям руху – запрошення до хати, до столу, у гості.

У досліджуваних текстах місцевий відмінок іменника вживається не лише з прийменником *на*, а й з прийменником *у* (*в*). Так, якщо синтаксична конструкція з прийменником *на* та місцевим відмінком іменника вживається переважно на позначення поверхні, на якій локалізується дія чи стан, то конструкція з прийменником *у* (*в*) та місцевим відмінком іменника (модель *у/в+Nlok*) здавна вживається на позначення місця знаходження істоти, предмета всередині чогось: *А в т'ом озері сам Бог купався* [9]; *Уродив, уродив* [мак], *і на те, щоб у макітрі його стовкти* [2, 13]. У досліджуваних говірках ця конструкція також визначає перебування предмета в якомусь середовищі, а прийменник указує на обмежене, чітко окреслене місце: *Оце, дітки, всього вам потроху, що в нашому городі вродило* [2, 15]; *От ви, люди бувалі, а скажіте-но мені, чого це воно тепер таке робиться у світі?* [2, 12].

Східнополіський говір, як й українська літературна мова, характеризується широким використанням синтаксичних конструкцій з родовим відмінком. Так, синтаксична конструкція з родовим відмінком іменника та складними прийменниками *на краю, на кінці, у кінці* (модель *на краю, на кінці, у кінці+Ngen*) позначають місце в кінці якогонебудь простору (*Що в каньці стала сидів Микола* [9]), конструкція із прийменником *з* (модель *з+Ngen*), ускладнена вказівним займенником, визначає не лише простір як вихідний пункт руху об'єкта (*Гонив він коней із долин і гір* [2, 12]), а й вказує на послідовність руху: *Що з тойго слези патекли ручаї* [9]; *А з тих ручаїв стало озеро* [9].

Конструкції з родовим відмінком іменника та прийменником *до* (модель *до+Ngen*) виражають межі поширення дії при дієсловах руху та спрямованої дії, особливо якщо в родовому відмінку вживаються іменники на позначення осіб чи істот взагалі [4, 19]: *Ходімо до діда Трохима, у нього цього року груші вродили* [2, 10]; *Та й гонив конем срібним батіжком... до хазяїна* [2, 15]. Зазначена синтаксична конструкція спорадично виражає також часову межу поширення дії: *Як хто вип'є, хміль до Різдва не проходить* [2, 13]. Але найчастіше темпоральні відношення у східнополіському говорі виражаються безприйменниковими конструкціями з родовим відмінком (модель *Ngen*). Така модель може бути представлена лише іменниками з часовим значенням, причому тільки у супроводі узгодженого препозитивного означення, вираженого займенником, числівником або окремими прикметниками [7, 37]. Наприклад: *У нього цієї ночі пропала кобила з лисиною* [2, 13].

У текстах зимового обрядового циклу виявлено також синтаксичну конструкцію з орудним відмінком іменника без прийменника, що вживається для вираження просторових відношень (модель *Ninst*). Безприйменникові конструкції з орудним місця зафіксовані у староукраїнській писемності й належать до найдавніших у слов'янських мовах, оскільки мають індоєвропейське походження [3, 95]. Як відомо, орудний місця вживається на позначення певного обмеженого простору, через який здійснюється дія, і певного необмеженого простору, на якому відбувається дія [8, 127]. Безприйменникова конструкція орудного місця у досліджуваному говорі, як і у староукраїнській мові, простежується головним чином при неперехідних дієсловах руху (*бігти, ходити, лізти, текти тощо*), а найчастіше – при дієслові *іти*

[3, 95]. Наприклад: *Богородиця бережком ходить* [9]; *Ішов Миколай лужком-бережком*, / *Святий Миколай лужком-бережком* [2, 10].

Отже, у результаті аналізу текстів зимового обрядового циклу було виявлено низку синтаксичних конструкцій на позначення темпоральних і локативних відношень, які з різною частотністю та послідовністю вживаються у східнополіському говорі. Аналогічні конструкції функціонують і в сучасній українській літературній мові, що засвідчує їх безпосередній вплив на становлення та розвиток української мовної системи.

Список літератури

1. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка у сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 120 с.
2. Данилевська Н. Ішов Миколай / Н. Данилевська, М. Ткач. – К. : Сніва, 1996. – 56 с.
3. Добош В. І. Синтаксис українських південнокарпатських говорів (прийменникові конструкції) : текст лекцій / В. І. Добош. – Ужгород, 1972. – 48 с.
4. Добош В. І. Синтаксис українських південнокарпатських говорів : текст лекцій / В. І. Добош. – Ужгород, 1971. – 120 с.
5. Железняк М. Г. Прийменники в говорі і в поезії / М. Г. Железняк // Мовознавство. – 1985. – № 3. – С. 49–50.
6. Журнал «Сіверянський літопис» за 1995 – 1999 рр. : анотований покажчик змісту / укл. С. Воїнов. – Чернігів, 2000.
7. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. – К. – Одеса : Вища школа, 1981. – 144 с.
8. Історія української мови : синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук [та ін.] ; відп. ред. А. П. Грищенко ; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1983. – 504 с.
9. Палтська калядка // Данилевська Н. Перетик / Н. Данилевська, М. Ткач. – К., 2001. – Режим доступу : <http://hovirky.livejournal.com/20882.html>.

Галина Радкевич (Київ), лаборант I категорії
Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України,

Юлія Радкевич (Київ), магістрант
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Рослинний світ козацького степу

Найяскравішу сторінку до історії українських степів вписали запорізькі козаки. Духовну велич степу вони оспівали у піснях, думах і легендах. Донесена до нас історія запорізького краю нагадує нам, що степ – це природна колиска, яка викохала український народ. Для нас степ назавжди залишиться символом свободи і простору.

Захоплююча безмежність степових просторів постає перед нами в описі великого Гоголя. Ось рядки з його повісті «Тарас Бульба»: «Степ що далі, то все кращав. Тоді увесь наш південь, увесь той простір аж до самого Чорного моря був неторканою зеленою пустелею. Ніколи плуг не переходив незмірними хвилями диких рослин. Самі лише коні, ховаючись у них, мов у лісі, витолочували їх. Нічого в природі не могло бути кращого за степ. Уся поверхня землі була немов зелено-золотий океан, по якому бризнули мільйони різнобарвних квіток. Крізь тонкі та ви-